

Historische Kring Bemmel

Jaargang 6, nr.1
Januari 1996

1754-122

B - b - G

Historische Kring Bemmeler

Uitgave ten behoeve van de leden, jaargang 6 no 1.

Inhoudsopgave:

Een woord van de voorzitter	1
Monumenten in Bemmeler	2
In Bemmeler staat een huis (11)	8
Straatnamen in Bemmeler, Haalderen en Ressen	11
Verleden tijd - Archeologie in Bemmeler (7)	13
Een mooie Boel	21
Oude foto's (4)	34
Kastelen	36
Een kranteknippsel (14)	38
"Uut de ouwe deus" (14)	39
Metselverbanden	40
Agenda	41
Boeken	42
Contributie 1996	44
Kalenders 1996	44
Colofon	45

Kopij volgende nummer:

Dit is de veertiende uitgave van het kringblad. Het voornemen bestaat het volgende nummer begin mei 1996 te laten verschijnen. Kopij voor dat nummer is welkom en kan bij de redactieleden of bij het secretariaat worden ingeleverd. Als uiterste datum van inleveren willen wij graag 1 april 1996 aanhouden.

Een woord van de voorzitter

Het jaar 1995 ligt al weer achter ons. De wereld draait door en vergeleken met vorig jaar lijkt er niet zo veel veranderd te zijn, behalve misschien dat onze samenleving steeds gejaagder wordt en dat we steeds meer in de greep komen van de moderne informatietechnologie. Ook is ons meer dan voorheen helder geworden dat we totaal geen greep meer hebben op het autoverkeer. Toekomstbeelden daarover zijn tamelijk schrikbarend. Het gekke van ontwikkelingen is, dat je ze maar gedeeltelijk waarneemt als je er middenin zit. De geschiedenisboeken bevestigen dit.

In honderd jaar verandert er heel veel. Mijn opa is geboren in 1884. Toen hij elf jaar was, nu honderd jaar geleden, werd Jaap Eden in Hamar wereldkampioen op de schaats. Hij vestigde daarbij met een tijd van 2 min. 54,2 sec., een nieuw wereldrecord op de 1.500 meter. Begin december deed een van onze kernploegleden over dezelfde afstand 2 min. blank en dat was een teleurstelling. De winnaar reed 1 min. 56 sec.

Ook in 1895 waren er stakingen in de aardewerkfabrieken van Regout in Maastricht. Ondanks de parlementaire enquête in 1887 over de arbeidsomstandigheden in zijn fabrieken gaf hij onverbloemd toe, plezier te beleven aan het uitvechten van conflicten met zijn machteloze werknemers. Het ging over stukloon en loonsverlaging en de fabrikant weigerde daarover met de vakbondsvertegenwoordigers te overleggen. Na een ingreep van de Commissaris van de Koningin werd uiteindelijk een akkoord bereikt. Onze huidige tijd mag met recht anders worden genoemd. Sinds de Wet op de Ondernemingsraden hebben we het over werknemersdemocratie.

Dit zijn zo maar twee voorbeeldjes. Ze komen uit De Kroniek van Nederland (Elsevier), een uiterst aangenaam boekwerk voor de lange winteravonden voor iedereen die geschiedenis leuk vindt.

Ik wens u, mede namens het bestuur, nog een voorspoedig 1996!

Louis Dolmans.

Monumenten in Bemmell

Eigenlijk wordt in officiële stukken niet gesproken over monumenten, maar over "historische objecten". Van deze historische objecten is er een groot aantal in Bemmell.

In principe zijn er twee soorten:

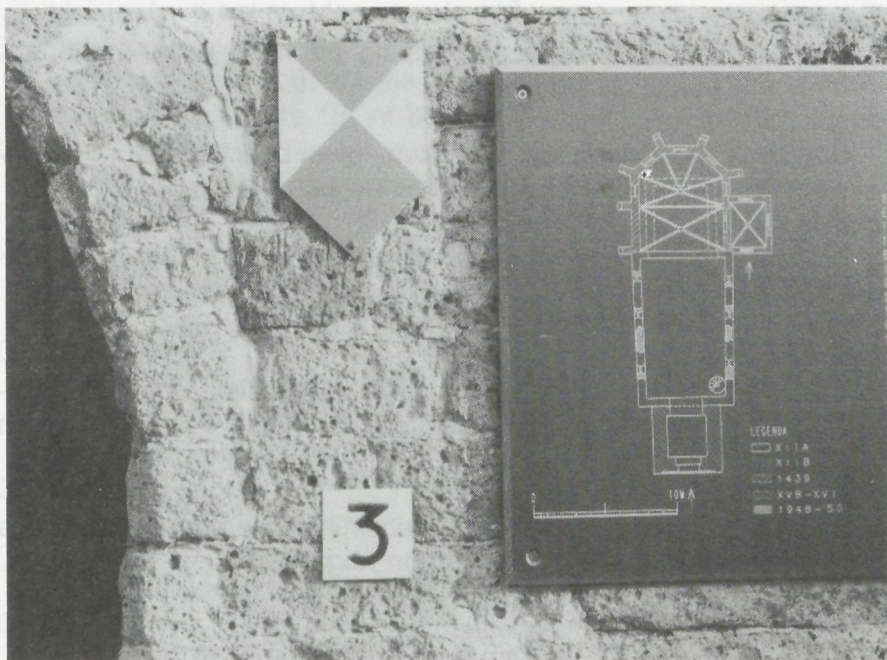
1. Historische objecten, die zijn ingeschreven in het register als bedoeld in artikel 10 der monumentenwet, in de volksmond de rijksmonumenten. Deze zijn te herkennen aan het wit/blauwe schildje van Monumentenzorg. Vaak is er door de A.N.W.B. een bord aangebracht, waarop enige summiere historische gegevens zijn vermeld.
2. Wat minder bekend zijn de historische objecten, die door de gemeente Bemmell als zodanig zijn aangemerkt. Deze zijn kenbaar aan een schildje met het bekende "Bemmeltje" er op. In totaal over de gehele gemeente Bemmell zijn er bijna 100 gebouwen c.a. als Bemmels monument aangemerkt. Welke gebouwen in aanmerking komen om op de lijst te worden geplaatst, wordt onderzocht en voorbereid door een commissie, die door de gemeenteraad is aangesteld en die advies uitbrengt aan burgemeester en wethouders.

Men kan zich voorstellen, dat het in bepaalde gevallen niet altijd even plezierig is, in een monument te wonen. Op het moment, dat een bepaald pand op de lijst van historische objecten wordt geplaatst, heeft dat nogal wat consequenties! Voor allerlei verbouwingen, aanpassingen en dergelijke zijn aparte vergunningen van B en W vereist. Zelfs mag "een beschermd historisch object niet worden hersteld of gebruikt op een wijze, waardoor het wordt ontstard of in gevaar gebracht". En als dan voor een verbetering of verandering een vergunning wordt verleend, kunnen B en W aan die vergunning "in het belang van het monument" voorschriften verbinden.

Uiteraard staat tegen de beslissingen van B en W beroep open, maar dat is vaak een moeizame weg. Soms ook zullen mensen teleurgesteld zijn, als ze hun gebouw graag aangemerkt zouden heb-

ben gezien als historisch object, maar niet op de lijst voorkomen. Ook tegen het niet plaatsen op de lijst staat beroep open.

Tenslotte is het mogelijk om bij het college subsidie te vragen voor de kosten van onderhoud van het monument. Uiteraard is dat weer aan een aantal regels gebonden, maar het kan bewoners of eigenaren van een historisch belangrijk pand wel ontlasten van een vaak kostbaar onderhoud.

Het wit/blauwe schildje van Monumentenzorg én het A.N.W.B.-informatiebord bij de ingang van de N.H.-Kerk te Ressen.

In ieder geval is het prettig, dat meerdere gebouwen in onze gemeente - of we het nu eens zijn met de keuze welke dat zijn of niet - als historisch van grote waarde zijn aangemerkt en daarmee ook beschermd zijn, zodat ze niet zonder meer ten prooi vallen aan de slopershamer, of zodanig gerestaureerd worden, dat de geschiedenis wordt weggerestaureerd.

Wij hebben hierna een lijst opgenomen van monumenten in onze gemeente, met daarbij enkele korte kenmerken. U kunt daar dan eens langs wandelen of fietsen. Er zijn beschrijvingen van deze objecten in het gemeente-archief, maar het voert te ver om al deze beschrijvingen in dit artikel op te nemen. Wellicht doen we daar nog eens wat mee in andere artikelen in dit blad of in de jaarlijkse kalender...

Bemmel.

Dikelsestraat 9:

Boerderij met zijdelingse aankapping uit 1928, nogal verbouwd, en achthoekige kapbergschuur.

Doornik 1:

Boerderij, bestaande uit woonhuis plus bedrijfsgebouw in naoorlogse wederopbouwstijl (Delftse School) 1949.

Doornik 7:

Woonhuis op de hoek met de Vossepeles, wit gepleisterd, 1876.

Dorpsstraat 33:

Woonhuis met verbouwd achterhuis "Wilberna", 1890.

Dorpsstraat 56/58:

Winkel/woonhuis met toegangsdeuren in portiek, Jugendstil elementen, type dwarshuis met achterhuis, waarin dwarsdeel, begin 20^e-eeuw.

Dorpsstraat 60:

Voormalig gemeentehuis met achtergelegen bijgebouw, thans winkel/woonhuis, wit gepleisterd en nogal verbouwd, 1841.

Dorpsstraat 71:

Winkel/woonhuis met onderverdieping, $\pm$ 1910.

Dorpsstraat 72:

Woonhuis $\pm$ 1922.

Dorpsstraat 73:

Winkel/woonhuis met onderverdieping, 1896.

Dorpsstraat 76:

Boerderij met verhoogd voorhuis en dwarsdeel, $\pm$ 1890.

Groenestraat 40:

Boerderij "Veldzicht", begin 20^e-eeuw.

Heuvelsestraat 5:

Kapelletje "Maria van de bloeiende Betuwe", 1946.

Karstraat 15:

Villa uit 1912.

Kinkelenburglaan 10:

Wit gepleisterde boerderij, thans woonhuis, $\pm$ 1890.

Leemkuilselaan 1:

Boerderij "De Leemkuil" op terp, bouwjaar 1935, thans woonhuis, de bijbehorende schuren zijn afgebroken.

Oude Kerkhof 6:

Voorhuis met verhoogde middenpartij van T-boerderij, grijs gepleisterd, uit het midden van de 19^e-eeuw.

De Pas 4:

Wit gepleisterd boerderijtje met opgewipt dak, oorspronkelijk daterend uit de late 18^e of begin 19^e-eeuw.

De Pas 11:

Wit gepleisterd daglonersboerderijtje, iets gewijzigd, thans woonhuis, tweede helft 19^e-eeuw.

De Plak 15:

Woonhuis, vroeger "De Rozenhof" genaamd, tweede helft 19^e-eeuw, met smeedijzeren hekwerk en mooi pleisterwerk.

De Plak 28:

T-boerderij, woonhuis met voormalige smederij, voor diverse functies gebruikt en nogal verbouwd, gebouwd in het midden van de 19^e-eeuw.

De Plak 42:

Boerderij, wit gepleisterd, $\pm$ 1900, met schuur, $\pm$ 1870.

De Plak 60:

Wit gepleisterde boerderij met schuur, 1893.

De Plak 72:

Boerderij met 2 leilinden, midden van de 19^e-eeuw.

De Plak 80:

Boerderij "De Brouwketel", 1898.

Ressensestraat 1:

Wit gepleisterde villa "De Eschdoorn", oorspronkelijk ambtswoning burgemeester, 1912.

Ressensestraat 7:

Boerderij met twee bijschuren en hooiberg, bekend als Stoeterij "Buitenzorg", einde 19^e-eeuw.

Sportlaan 9:

Maalderij "Molenwei", gebouwd rond 1900 nabij de plek, waar vanaf de 15^e-eeuw tot 1925 een molen stond, nogal verbouwd.

Teselaar 7:

Villa met koetshuis en nieuw geplaatst smeedijzeren hek, bekend onder de naam "Zonnehuis", eind 19^e-eeuw.

Vossenhol 16:

T-boerderij met aangebouwde bijschuur "De Vossenhof", wit gekeimd, iets verbouwd, het dwarshuis is rond 1850 gebouwd.

Vossenhol 20:

Woonhuis "Everdina", met smeedijzeren hekwerk, begin van de 20^e-eeuw.

Vossenhol 35:

Woonhuis "Bemmels Bosch", met lindebomen, uit 1927.

Waaldijk:

Grenspaal Doornik - Lent;

Grenspaal Bommel - Doornik;

Gemaal aan de Defensiedijk, met gevelsteen, uit 1926.

Bergerdensestraat 13-15:

T-boerderij met aangebouwde varkensschuur en halleschuur, boerderij midden 19^e-eeuw, schuren eind 19^e-eeuw.

Haalderen.**Buitenpolder, nabij nr 1:**

Losstaande schoorsteen, bij voormalige, uit 1845 daterende, steenfabriek.

Buitenpolder 10:

Schoorsteen van steenfabriek Bommel, uit 1890.

De Hoek 3-5:

Dubbel woonhuis, grijs gepleisterd, bouwjaar 1912.

Van der Mondeweg 22-24:

R.K.-Kerk van O.L. Vrouw van Zeven Smarten, met aangebouwde pastorie, oorspronkelijk gebouwd in 1933 en herbouwd in 1949 (toren in 1958), en achterliggende begraafplaats met gemetselde grafzerken.

Van der Mondeweg 30:

Woonhuis, ± 1920, met in baksteenmotief geschilderde sierrand.

Ressen.

De Boel 2:

Voormalige boerderij, thans woonhuis, bouwjaar 1869.

Hoeksehofstraat 6-8:

Grote, wit gepleisterde T-boerderij met bijschuur, uit de tweede helft van de 19^e-eeuw.

Kerkenhofstraat 1:

Villa "Stadwijk", voormalige pastorie, wit gepleisterd, midden 19^e-eeuw.

Kerkenhofstraat 5:

Kosterij, 1877.

Het Bemmeltje bij de voordeur van de Ressenense kosterij.

Kerkenhofstraat 7:

Voormalig brandspuithuisje, 1870.

Oude Postweg 1:

Boerderij, wit gepleisterd, achterhuis $\pm$ 1880, voorhuis $\pm$ 1850.

Ressensestraat 21:

Huize "'t Spyck", dwarshuis met achterhuis en vrijstaande schuur, $\pm$ 1900.

Slenkweg 2:

T-boerderij met bijgebouwen uit 1778.

Stationsweg 12:

Spoorarbeiderswoning, wit gekeimd, einde 19^e-eeuw.

De kerkdorpen Angeren en Doornenburg zijn niet in dit artikel opgenomen, omdat ze buiten het gebied van onze kring vallen. Te vermelden is dat Angeren 14 en Doornenburg 15 gemeentelijke monumenten telt.

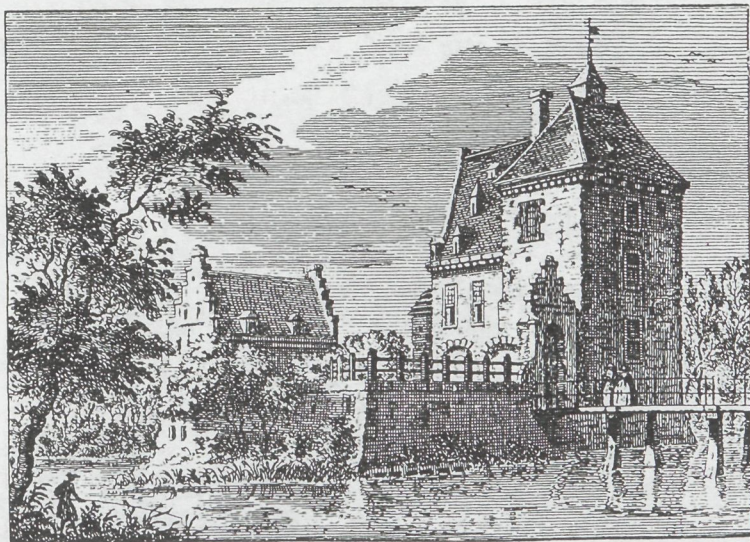
Joop Verburg.

In Bemmell staat een huis

Bemmel kent nog enkele fraaie kastelen. Over deze adellijke huizen bestaan naast feiten meestal ook verhalen. De feiten blijven, de verhalen vervliegen of worden geleidelijk een mengeling van verbeelding en werkelijkheid. Eén van de verhalen over "De Kinkelenburg" vertelt ons dat Claudius Civilus er huisde. Deze leider van de Bataven, die de opstand tegen de Romeinen ontketende, zou zijn toevluchtsoord hebben gezocht op de Konings- of Kingsburcht, welke naam later tot "De Kinkelenburg" verbasterde. Of dit verhaal waar is, weet niemand. Feit is dat "De Kinkelenburg" in 1403 in handen kwam van Johan van Ambe. Daarna zijn nog vele adellijke families gevolgd.

Oorspronkelijk bestond het gebouw enkel uit een woontoren. Vervolgens is bij de toegangsbrug, die vroeger richting de "Tabaksschuur" lag, een poorttoren gebouwd. Naderhand is nog een verbindingstuk tussen beide torens gebouwd. Op afbeeldingen van "De Kinkelen-

burg", uit de periode rond 1740, is de oudste woontoren verdwenen. In die tijd staat op de hoek van het terrein, direct links na de tegenwoordige brug, een gebouw met trapgevels. Van dat bouwsel is nu niets meer terug te vinden.

Slot Kinkelenburg by Bonnel.

In 1765 is er, na een gedeeltelijke verwoesting, een restauratie geweest waarbij de dan nog resterende poorttoren (de toren aan de kant van de "Tabaksschuur") en het als verbindingsstuk gebouwde tussengedeelte, werden uitgebreid met een vleugel, die nu het gezicht vanaf de Dorpsstraat bepaalt. Deze nieuwe vleugel staat op de oude ringmuur, die deel uitmaakte van de oorspronkelijke woontoren. Het keldergedeelte onder deze 18^e-eeuwse uitbreiding, waar nu onder meer de VVV is ondergebracht, is dus in feite het oudste deel van het gebouw.

Opmerkelijk is dat over de toedracht van de verwoesting, die noodzaakte tot de hierboven bedoelde restauratie, niets bekend is. Opvallend is voorts, dat de brug nog werd verlegd van de westkant naar de noordkant, richting "Brugdijk".

"De Kinkelenburg" in de winter.

Na de 18^e-eeuw is het gebouw langzaam in verval geraakt. In de Tweede Wereldoorlog is het opnieuw beschadigd. Onder leiding van architect Ch. Estourgie kwam in 1954 de restauratie gereed en kreeg "De Kinkelenburg" het uiterlijk dat ons zo vertrouwd is.

Louis Dolmans.

Straatnamen in Bemmelen, Haalderen en Ressen

In deze rubriek richten we deze keer het vizier op Ressen.

Oude Postweg

In de middeleeuwen liep er een postweg tussen Arnhem en Nijmegen over Ressen. Deze volgde het traject van de huidige Oude Postweg, via Aam en de Woerdsestraat. Op een kaart uit 1843 is deze route nog te herkennen. De functie van hoofdweg is dan al overgenomen door de Griftdijk. Dit was een dijk langs een kanaal (de Grift), dat in 1608 werd aangelegd als handelsverkeersverbinding tussen Arnhem en Nijmegen. Over de Grift vond in de 17^e-eeuw ook reizigersverkeer plaats door middel van een trekschuitdienst. Na 1741 raakte de Grift in verval. Door de opening van het Pannerdens Kanaal in 1707 en de toegenomen belangstelling van Arnhem voor de handel met Antwerpen en Kleef had de Grift sterk aan betekenis verloren. Een gevolg was, dat de functie van de Over-Betuwe als doortochtgebied verminderde. Later, bij de opkomst van het wegverkeer, heeft de Griftdijk nog een groot aantal jaren de functie van hoofdverbindingsweg tussen Arnhem en Nijmegen gehad.

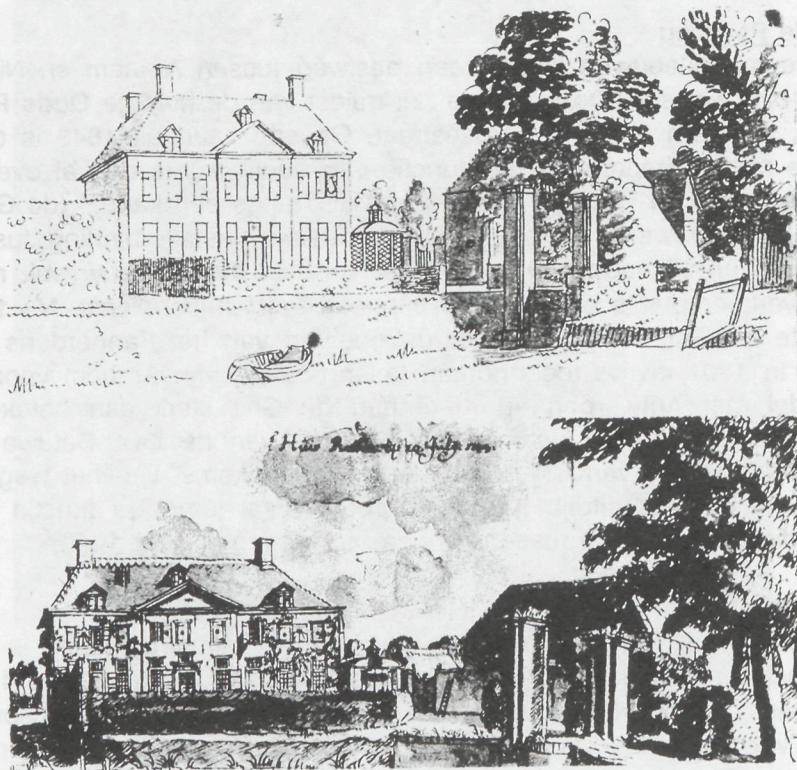
Stationsstraat

Op een kaart uit 1903 zien we een nieuwe infrastructuurlijn in het landschap: na de sloop van de stadswallen werd Nijmegen in 1879 aangesloten op het spoorwegnet. In een rechte lijn voert de spoorweg van Nijmegen via de spoorbrug over de Waal en via Elst naar Arnhem. Even voorbij Ressen splitst de spoorlijn af, richting Tiel - Geldermalsen. Bij Ressen en bij Lent werden stationnetjes gebouwd.

Ressensestraat - Kerkenhofstraat - Woerdsestraat

Het dorp Ressen heeft een geschiedenis die teruggaat tot ver voor onze jaartelling. Een tweetal hoger gelegen gedeeltes werd al vanaf circa 700 voor Christus bewoond: De Woerd (heuvel) en het gebied van de huidige Kerkenhof, met een deel van de Zwarte Hof. Deze gebieden werden door een laagte (Slenkweg) van elkaar gescheiden. Met de komst van de Franken in de derde eeuw kreeg het gebied de naam Rexena (koningshof), waar de huidige naam Ressen van is afgeleid. In de 13^e-eeuw werd aan de rand van dit gebied, ten

noorden van de huidige Ressenestraat, een kasteel gebouwd. Het terrein werd omgracht en verfraaid door de aanleg van tuinen. Op de plek van dat kasteel werd, waarschijnlijk in de 17^e-eeuw, het adellijke huis Ressen gebouwd. Dit werd in 1803 gesloopt.

Twee afbeeldingen van het kasteel, door C. Pronck (1731), boven, en door J. de Beijer (1744).

Ten zuiden van het kasteel en ten westen van de kerk lagen de Kerkenwei en de Kerkenhof, die ook deel uitmaakten van de kasteel-tuinen. Aan deze Kerkenwei groepeerde zich in de loop van de eeuwen de dorpsbewoning.

Eef Arns.

Bron: Het Land over de Waal, A. van Kuijk en J. Wabeke, Gelders Genootschap, Arnhem, januari 1995.

Verleden tijd

Archeologie in Bemmeler

Ressen

Onlangs zijn de resultaten van archeologisch onderzoek in Ressen (bouwlocatie Bemmeler West) gepresenteerd. Het onderzoek is uitgevoerd door de Stichting RAAP (Regionaal Archeologisch Archiverings Project) in opdracht van de gemeente Bemmeler. RAAP heeft ook voor de gemeente Nijmegen de archeologische waarden binnen het Waalsprong-gebied, waarvan een deel van Ressen, in kaart gebracht. Naast de deels al bekende sporen van het Middeleeuwse kasteel zijn tevens sporen aangetroffen van grafvelden uit zowel de Romeinse tijd als de Middeleeuwen. In De Krant van 29 november jl. heeft u er al uitgebreid over kunnen lezen. Momenteel loopt nog het inventariserend archeologisch onderzoek op bouwlocatie 3 (omgeving Essenpas). In de loop van 1996 zullen ook daar de resultaten van bekend zijn.

Algemeen overzicht van de archeologische perioden in Nederland

In artikelen in tijdschriften, kranten en eerdere bijdragen in ons kringblad worden regelmatig archeologische perioden aangegeven met de bijbehorende jaartallen. Daar blijft het vaak bij, omdat wordt verondersteld, dat de geïnteresseerde lezer zich daar iets bij kan voorstellen. Om u ten behoeve van het lezen van archeologische berichten en artikelen enig inzicht te geven in wat er zich in de verschillende tijdvakken van onze geschiedenis afspeelde, volgt nu een algemeen overzicht van de archeologische perioden (van het Paleolithicum tot de Middeleeuwen) in Nederland. De periodenindeling en de bijbehorende jaartallen voor en na Christus zijn algemeen aanvaard binnen de Nederlandse archeologie. Deze gegevens liggen vast in ARCHIS, het archeologisch informatiesysteem van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.

PALEOLITHICUM (Oude Steentijd, tot ca. 8800 voor Chr.)

Dit is een zeer lange archeologische periode, onder te verdelen in een aantal koude en warme fasen, die voor het grootste deel samenvalt met het geologische tijdvak van het Pleistoceen. De vroegste

bewoningssporen in Nederland uit deze periode dateren uit de voorlaatste ijstijd, ca. 300.000-130.000 jaar geleden.

Waarschijnlijk hebben in de koudste fasen van de ijstijden in Nederland geen mensen geleefd. Daarentegen was bewoning in de warmere perioden wel mogelijk. De mensen die hier toen leefden trokken als jagers/vissers/verzamelaars rond in kleine groepen en maakten gebruik van tijdelijke kampen.

Veranderingen in het klimaat zorgden voor een zich veranderende flora en fauna. Tijdens de koude perioden bestond het groot wild onder meer uit rendieren, mammoeten (in Steenwijk is de grootste mammoet van het noordelijk halfrond gevonden), paarden en steppenwissentent; tijdens de warme periode uit herten, wilde zwijnen en oerossen.

Het Paleolithicum kent naast de koude en de warme fasen ook nog een verdeling in drie perioden. Op grond van het type stenen werktuig en de techniek die daarbij werd toegepast, wordt het Paleolithicum ingedeeld in Vroeg (tot ca. 300.000 voor Chr.), Midden (ca. 300.000-35.000 voor Chr.) en Laat (ca. 35.000-8800 voor Chr.).

MESOLITHICUM (Midden Steentijd, ca. 8800-4900 voor Chr.)

Rond de overgang van het Pleistoceen naar het Holoceen (ca. 9000 voor Chr.) verbeterde het klimaat zich voor een langere periode. De gemiddelde temperatuur steeg, waardoor de variatie in flora en fauna (o.a. bosontwikkeling) toenam. De mens kreeg nu de mogelijkheid om meer gevarieerd te eten: vruchten en andere eetbare gewassen stonden nu vaker op het menu. Doordat de temperatuur steeg, trok het groot wild naar het noorden. Daarvoor in de plaats kwam meer territoriumgebonden klein wild, vogels en vissen. Door deze veranderende leefomstandigheden moest de jachttechniek worden aangepast. De techniek voor de bewerking van vuursteen hield met deze ontwikkeling gelijke tred. Er werden kleine spitse steentjes vervaardigd die als pijl- en harpoenpunt werden gebruikt.

Met de stijging van de temperatuur begon het landijs te smelten en de zeespiegel te stijgen. Het tot dan toe droge Noordzee-bekken kwam onder water te staan. De groepen jagers/vissers/verzamelaars wisselden nog wel van locatie maar exploiteerden kleinere gebieden. In het voorjaar viste men in de rivieren, tijdens de zomer leefde men voornamelijk langs de kust, waar naast vis en schaaldieren ook zee-

honden als voedselbron dienden. In de herfst verzamelde men noten en vruchten, terwijl in de winter onder meer op pelsdieren werd gejaagd.

Het Mesolithicum is onderverdeeld in Vroeg (ca. 8800-7100 voor Chr.), Midden (ca. 7100-6450 voor Chr. en Laat (ca. 6450-4900 voor Chr.).

NEOLITHICUM (Nieuwe Steentijd, ca. 5300-2000 voor Chr.)

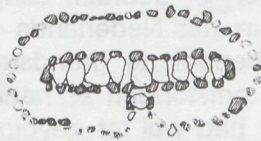
Aan het begin van deze periode gingen het jagen, vissen en verzamelen een steeds minder belangrijke rol spelen. Men ging nu zelf cultuurgewassen telen en dieren houden bij het kamp. Uit vondsten valt af te leiden dat het om twee groepen mensen gaat, enerzijds om kolonisten met een vrijwel agrarische levenswijze, anderzijds om de autochtone mesolitische bevolking die een half-agrarische levensstijl erop na gaat houden.

Deze verandering ging gepaard met enkele technologische en sociale vernieuwingen zoals: het wonen op een vaste plek in een huis, het gebruik van vaatwerk van (gebakken) klei en de introductie van, onder andere, geslepen stenen bijlen. De bevolking groeide nu gestaag.

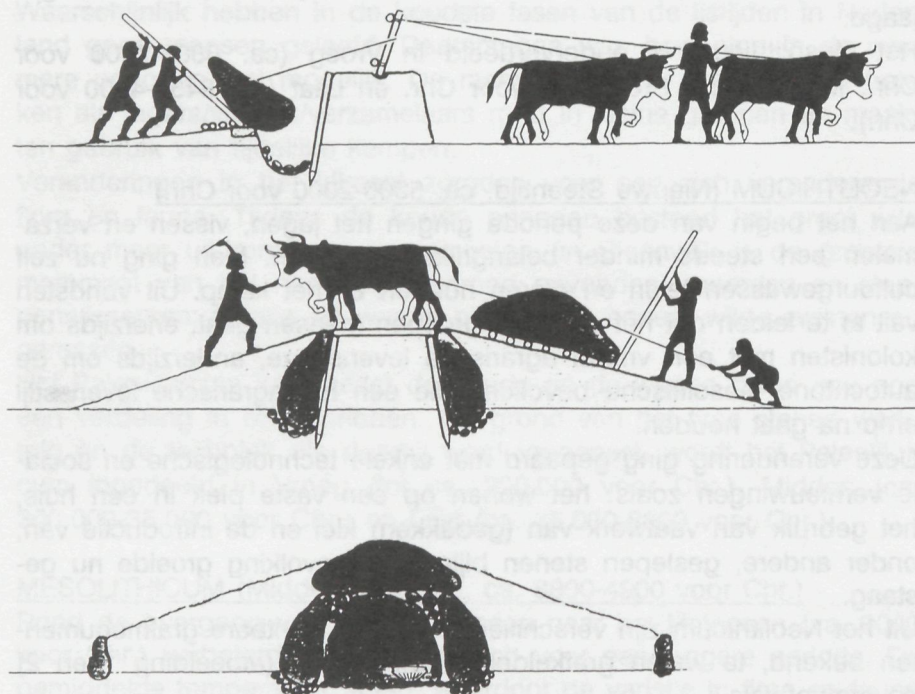
Uit het Neolithicum zijn verschillende nu nog zichtbare grafmonumenten bekend, te weten grafkelders, hunebedden (afbeelding 1 en 2) en grafheuvels.

Van de 54 in ons land nog aanwezige hunebedden, liggen er 52 in de provincie Drente; de overige twee zijn te vinden in de provincie Groningen. Verder zijn nog de plaatsen van enkele tientallen thans verdwenen hunebedden bekend, het merendeel weer in Drente gelegen.

Afb. 1:
Interieur en plattegrond
van het grote hunebed
van Havelte.

Het Neolithicum kent diverse culturen die op basis van verschillen in vormen van vuurstenen werktuigen en met behulp van de verschillende typen aardewerk ingedeeld worden in het Vroeg (ca. 5300-4200 voor Chr.), Midden (ca. 4200-2850 voor Chr.) en Laat Neolithicum (ca. 2850-2000 voor Chr.).

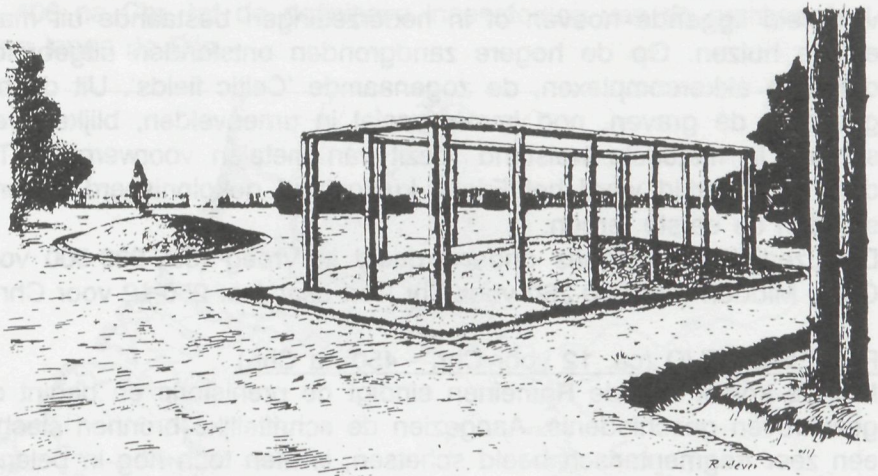
Afb. 2: Schematische voorstelling van de bouw van een hunebed.

BRONSTIJD (ca. 2000-800 voor Chr.)

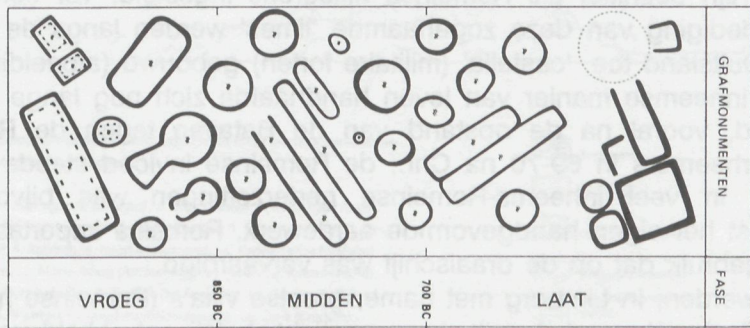
Het begin van dit tijdvak valt samen met het eerste gebruik van bronzen voorwerpen zoals bijlen. Vuurstenen werktuigen bleven, zij het minder, in gebruik. Lange tijd bleven bronzen voorwerpen zeer schaars in het Nederlands gebied. Door het van nature ontbreken van de benodigde grondstoffen moest het brons worden geïmporteerd en ontstonden er handelscontacten over langere afstand. Eén en ander had wel tot gevolg dat er binnen de bevolking grotere verschillen ontstonden door verschillen op basis van bezit.

De grafheuveltraditie die tijdens het Neolithicum haar intrede deed, werd in eerste instantie voortgezet, maar rond 1200 voor Chr. vervangen door begravingen in urnenvelden. Het gaat hier om ingegraven urnen met crematieresten waaroverheen kleine heuveltjes werden

opgeworpen, omgeven door een greppel (afbeelding 3 en 4). De Bronstijd wordt verdeeld in een vroege (ca. 2000-1800 voor Chr.), midden (ca. 1800-1100 voor Chr.) en late fase (ca. 1100-800 voor Chr.).

Afb. 3: Zo zou een langwerpig graf met dodenhuis uit de vroegste fase van de urnenveldperiode er uitgezien kunnen hebben.

Afb. 4: Schematisch overzicht van de ontwikkeling van grafmonumenten tussen 1100 en 500 voor Chr. In de jongste fase werden de crematieresten niet meer ingegraven. Met "vroeg" is de late Bronstijd, en met "laat" de vroege IJzertijd bedoeld.

IJZERTIJD (ca. 800-12 voor Chr.)

In deze periode werden voor het eerst ijzeren voorwerpen vervaardigd. Voor de produktie van werktuigen en wapens werd brons ver-

vangen door ijzer. Er ontstond een inheemse ijzerproduktie. Het gebruik van vuursteen voor het vervaardigen van werktuigen duurde nog in beperkte mate voort.

Evenals in het Neolithicum en de Bronstijd woonden de mensen in verspreid liggende hoeven of in nederzettingen bestaande uit maar enkele huizen. Op de hogere zandgronden ontstonden uitgebreide omwalde akkercomplexen, de zogenaamde 'Celtic fields'. Uit de bijgaven in de graven, nog immer veelal in urnenvelden, blijken verschillen in materiële welstand (bezit van metalen voorwerpen). Tijdens de IJzertijd werd het Friese kustgebied gekoloniseerd en ontstonden de eerste terpen.

De IJzertijd is eveneens onderverdeeld in Vroeg (ca. 800-500 voor Chr.), Midden (ca. 500-250 voor Chr.) en Laat (ca. 250-12 voor Chr.).

ROMEINSE TIJD (ca. 12 voor Chr. - 450 na Chr.)

Met de komst van de Romeinen eindigt de prehistorie en begint de geschreven geschiedenis. Aangezien de schriftelijke bronnen slechts een zeer fragmentarisch beeld schetsen, is men toch nog in belangrijke mate aangewezen op de archeologie als informatiebron.

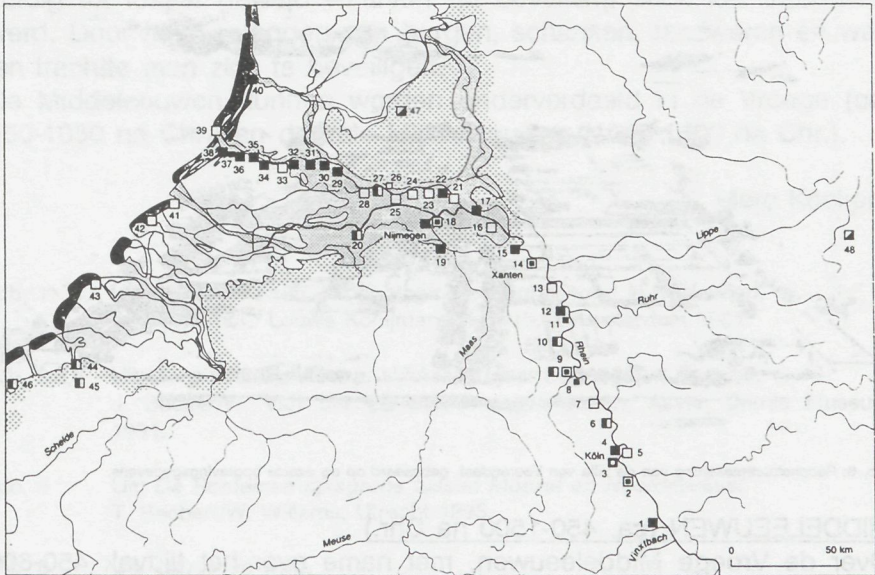
Een tijd lang diende het Nederlandse rivierengebied als uitvalsbasis voor veldtochten in het noorden van Germanië. In 47 na Chr. werd de Rijn definitief als Romeinse rijksgrens ingesteld. Ter controle en verdediging van deze zogenaamde 'limes' werden langs de Rijn, tot in Duitsland toe, 'castella' (militaire forten) gebouwd (afbeelding 5).

De inheemse manier van leven handhaafde zich nog lange tijd. Wel werd, vooral na de opstand van de Bataven tegen de Romeinse overheersers in 69-70 na Chr., de Romeinse invloed steeds duidelijker. In veel inheems-Romeinse nederzettingen was bijvoorbeeld, naast het eigen handgevormde aardewerk, Romeins importaardewerk in gebruik dat op de draaischijf was vervaardigd.

Er werden, in Limburg met name, grootse villa's (Romeinse hereboerderijen) gebouwd, hetzij nieuw gesticht, hetzij ontwikkeld vanuit een bestaande inheemse nederzetting (afbeelding 6).

De Romeinen legden een voor die tijd al uitgebreide infrastructuur aan waardoor het gebied steeds beter werd ontsloten. Op verschillende plaatsen ontstonden aanzienlijke nederzettingen, waarvan enkele met een stedelijk karakter (zoals Nijmegen). De inheemse bevolking ten noorden van de grens werd niet zo sterk beïnvloed door de

Romeinse aanwezigheid. Er was wel sprake van handelscontacten. In de tweede helft van de 3^e-eeuw ontstond, onder meer door invallen van Germaanse stammen, een instabiele situatie die met korte onderbrekingen voortduurde tot in de 5^e-eeuw. Uiteindelijk leidde dit in 406 na Chr. tot de definitieve ineenstorting van de grensverdediging langs de Rijn.

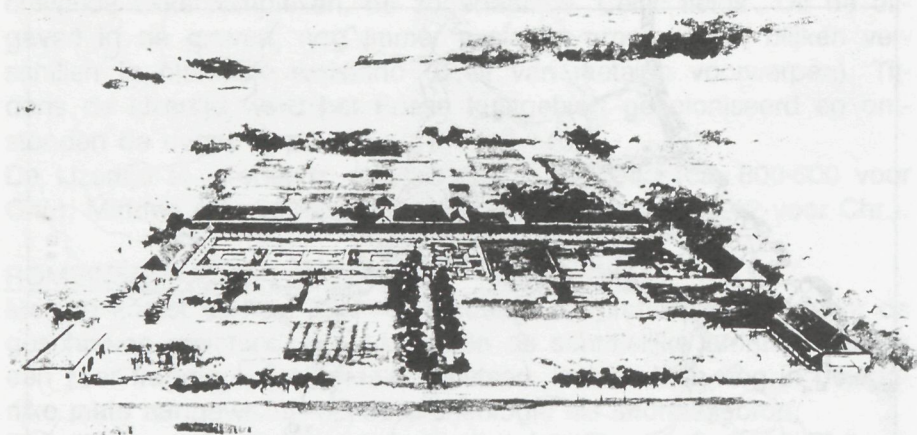
Afb. 5:

De limes van Germania Inferior. Op het kaartje zijn ook enkele marskampen en de castella langs de noordzeekust aangegeven.

Plaatsnamen: 1. Remagen (Rigomagus), 2. Bonn (Bonna), 3. Köln (Apud Aram Ubiorum), 4. Köln-Alteburg, 5. Köln-Deutz (Divitia), 6. Dormagen (Durnomagus), 7. Burungum?, 8. Reckberg, 9. Neuss (Novaesium), 10. Krefeld-Gellep (Gelduba), 11. Werthausen, 12. Moers-Asberg (Ascburgium), 13. Calo?, 14. Xanten (Vetera), 15. Altkalkar (Burginatum), 16. Rindern (Harenatum), 17. Herwen-De Bijland (Carvium), 18. Nijmegen (Batavodurum/Noviomagus), 19. Cuijck (Ceulium), 20. Rossum (Grinnes), 21. Loowaard, 22. Arnhem-Meinerswijk (Castrum Herculis), 23. Driel, 24. Randwijk, 25. Kesteren (Carvo), 26. Amerongen, 27. Maurik (Mannaricium), 28. Rijswijk (Levefanum), 29. Vechten (Fectio), 30. Utrecht (Traiectum), 31. Vleuten-De Meern, 32. Woerden (Laurum), 33. Bodegraven, 34. Zwammerdam (Nigrum Pullum), 35. Alphen aan de Rijn (Albaniana), 36. Leiden-Roomburg (Matilo), 37. Valkenburg-Marktveeld, 38. Valkenburg (Praetorium Agrippinae), 39. Katwijk-Brittenburg (Lugdunum), 40. Velsen (Flevum), 41. Oostvoorne (Helinio?), 42. Goedereede-Oude Wereld, 43. Walcheren-De Roonpot, 44. Aardenburg, 45. Maldegem, 46. Oudenburg, 47. Ermelo, 48. Kneblinghausen.

- Strandwallen
- Veen en klei
- Oeverwallen en kommen
- Pleistocene afzettingen
- Legioenskamp (castra) voor 69
- Legioenskamp (castra)
- Castellum (vermoedelijk)
- Castellum na 69
- Mincastellum, wachttorens (vermoedelijk)
- Marskamp

De Romeinse tijd kan op basis van historische bronnen, waaronder Tacitus en Ammianus Marcellinus, in drie perioden worden verdeeld: Vroeg (ca. 12 voor Chr. - 70 na Chr.), Midden (ca. 70-270 na Chr.) en Laet (ca. 270-450 na Chr.).

Afb. 6: Reconstructietekening van de villa van Voerendaal, gebaseerd op de exacte opgravingsgegevens.

MIDDELEEUWEN (ca. 450-1500 na Chr.)

Over de Vroege Middeleeuwen, met name over het tijdvak 450-600 na Chr., is relatief weinig bekend. Zowel historische bronnen als archeologische overblijfselen zijn schaars. De bevolkingsomvang was ten opzichte van de voorafgaande periode sterk afgenomen. De marktgerichte economie verdween en de mensen vielen terug op zelfvoorziening.

De politieke macht was na het wegvallen van de Romeinse staatsorganisatie in handen gekomen van regionale en lokale hoofdlieden wier status was gebaseerd op militair succes en materiële welstand. Deze instabiele periode wordt ook wel aangeduid als de 'tijd van de volksverhuizingen'.

Vanaf de 10^e-11^e-eeuw wordt een overheersende positie van de al dan niet adellijke grootgrondbezitters waargenomen. Dit vertaalt zich in nieuwe nederzettingvormen als mottes, kastelen en versterkte hoeven. In verband met de aanhoudende bevolkingsgroei en mede

dankzij gunstige klimatologische omstandigheden werd een begin gemaakt met het ontginnen van woeste gronden als bos, heide en veen. Veel van de huidige dorpen en steden dateren uit deze periode. Door de aanleg van dijken en kaden werden laaggelegen gebieden beschermd tegen wateroverlast. De heersende rivaliteit tussen de vorsten leidde, in combinatie met een zwak centraal gezag, veelvuldig tot lokaal geweld waarvan de bevolking vaak het slachtoffer werd. Door het aanleggen van burgen, schansen, landweren en wallen trachtte men zich te beveiligen.

De Middeleeuwen kunnen worden onderverdeeld in de Vroege (ca. 450-1050 na Chr.) en de Late Middeleeuwen (1050-1500 na Chr.).

Marc Kocken.

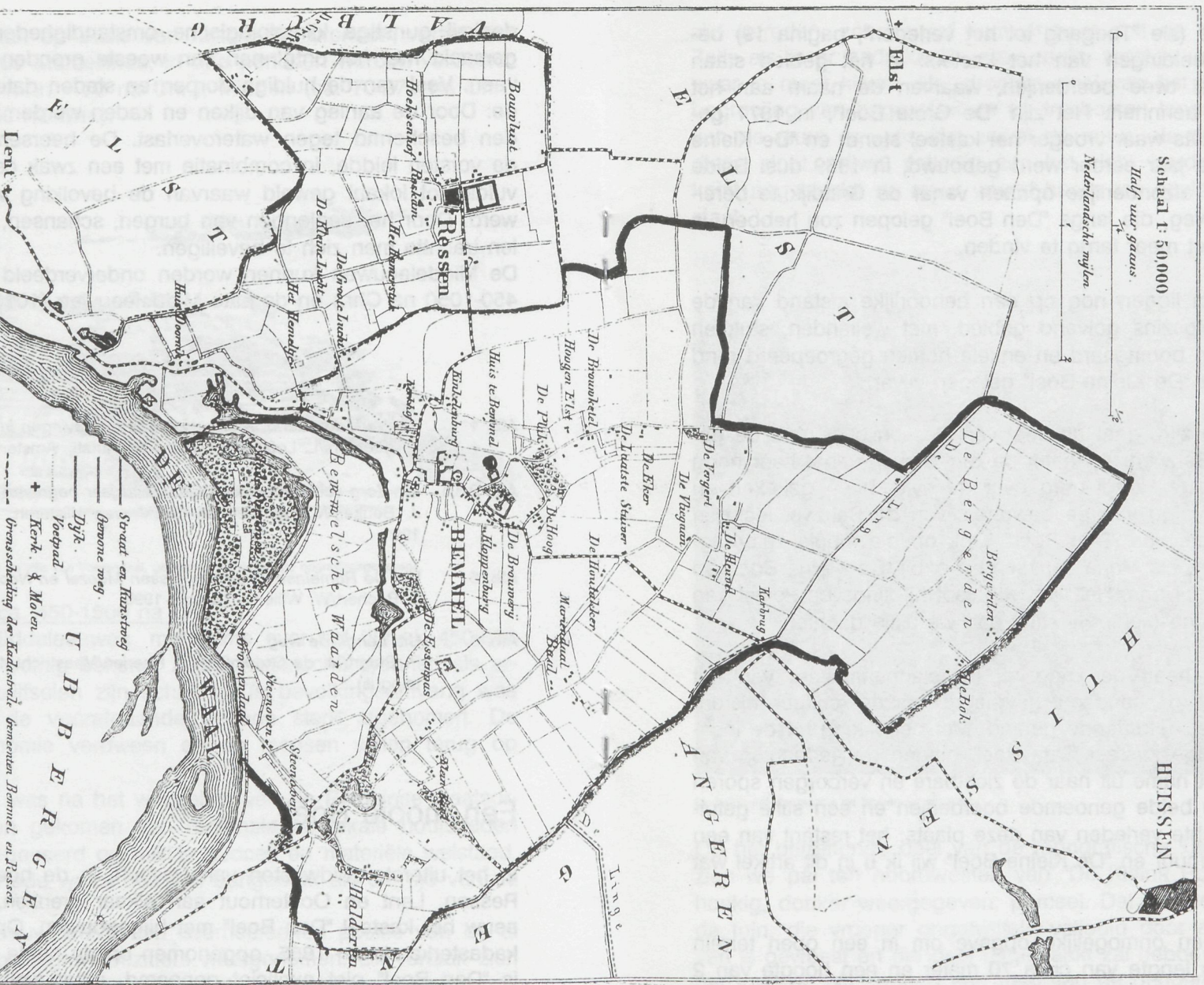
- Afb. 1 Uit: *Verleden Land. Archeologische opgravingen in Nederland*, J. Bloemers/L. Louwe Kooijmans/H. Sarfatij, Amsterdam 1981.
- Afb. 2,3,4 Uit: *Zorg voor de doden. Vijfduizend jaar begraven in Drenthe*, J. Beuker/W. van der Sanden/V. van Vilsteren, Assen Drents Museum 1991.
- Afb. 5 Uit: *De Romeinse rijksgrens tussen Moezel en Noordzeekust*, T. Bechert/W. Willems, Utrecht 1995.
- Afb. 6 Uit: *Langs de weg*, P. Stuart/M. de Grooth (red.), Heerlen/Maastricht 1987 (tentoonstellingscatalogus).

Een mooie Boel

In het uiterste zuidwesten van Ressen, in de hoek waar de dorpen Ressen, Lent en Oosterhout aan elkaar grenzen, stond in de 18^e-eeuw het kasteel "Den Boel" met bijgebouwen. Op de afdruk van de kadasterkaart van 1865, opgenomen op de beide volgende pagina's, is "Den Boel" niet expliciet genoemd, maar wel aangegeven in de vorm van een vijftal "stippen" (gebouwen) en een vijver met sloot.

Half war game

Nederlandsche mijlen.

Volgens Ton Bredie (zie "Toegang tot het verleden", pagina 19) bestaan er geen afbeeldingen van het kasteel. In het gebied staan momenteel nog wel twee boerderijen, waarvan de naam aan het verdwenen kasteel herinnert. Het zijn "De Grote Boel", in 1871 gebouwd nabij de plaats waar vroeger het kasteel stond, en "De Kleine Boel", die nog twee jaar eerder werd gebouwd, in 1869 dus. Beide boerderijen zijn via afzonderlijke opritten vanaf de Griftdijk te bereiken. De oude postweg, die langs "Den Boel" gelopen zou hebben, is in het landschap niet meer terug te vinden.

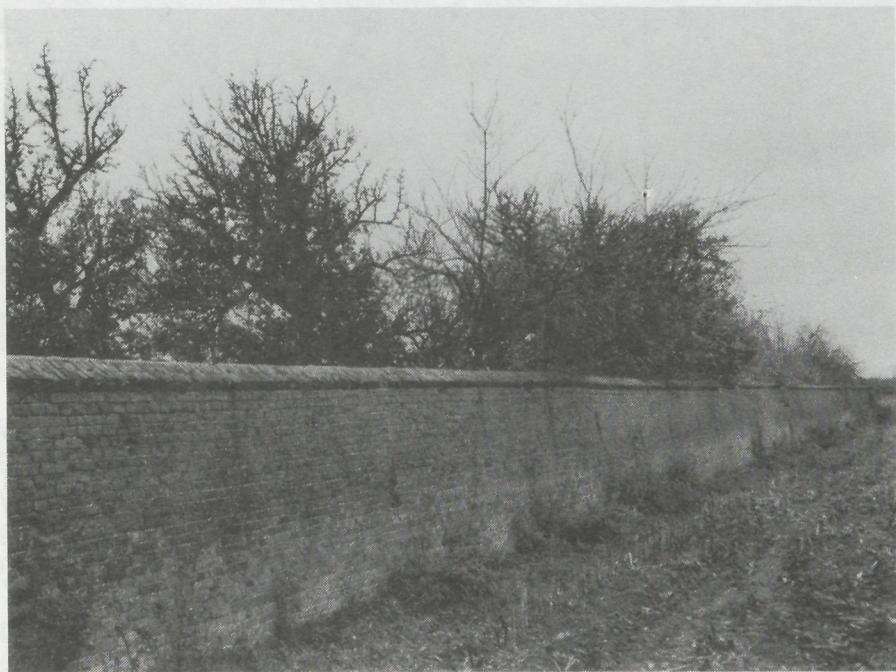
De twee boerderijen liggen nog op een behoorlijke afstand van de Griftdijk, in een enigszins golvend gebied, met weilanden, stukken landbouwgrond, een boomgaard en enkele bomen gegroepeerd rond het erf en de achter "De Kleine Boel" gelegen vijver.

Zoals u bekend zal zijn, gaat dit deel van Ressen over naar de gemeente Nijmegen. Eeuwenlang heeft de Sint-Steven vanaf haar hoog gelegen positie op de Hundisburg over de rivier heen gekeken en het wel en wee gevolgd van de bewoners van de Betuwe, inclusief dat van de bewoners van "Den Boel". Ook op die mooie zaterdagmiddag in november, als Maria Janssen en ik bij "De Kleine Boel" op bezoek gaan, volgt hij ons. Het lijkt wel alsof hij sinds de komst van de Waalsprongplannen dichterbij staat dan we altijd dachten.

Enige tijd geleden heeft de kring bij de plannenmakers van het "Land over de Waal" de aandacht gevraagd voor de (cultuur-)historische waarden in het betreffende gebied. Met betrekking tot de locatie van het voormalige kasteel "Den Boel" gingen de gedachten van de kring daarbij met name uit naar de zichtbare en verborgen sporen van het kasteel, de beide genoemde boerderijen en een stille getuige van het roemruchte verleden van deze plaats: het restant van een tuinmuur. Over die muur en "De Kleine Boel" wil ik u in dit artikel wat meer vertellen.

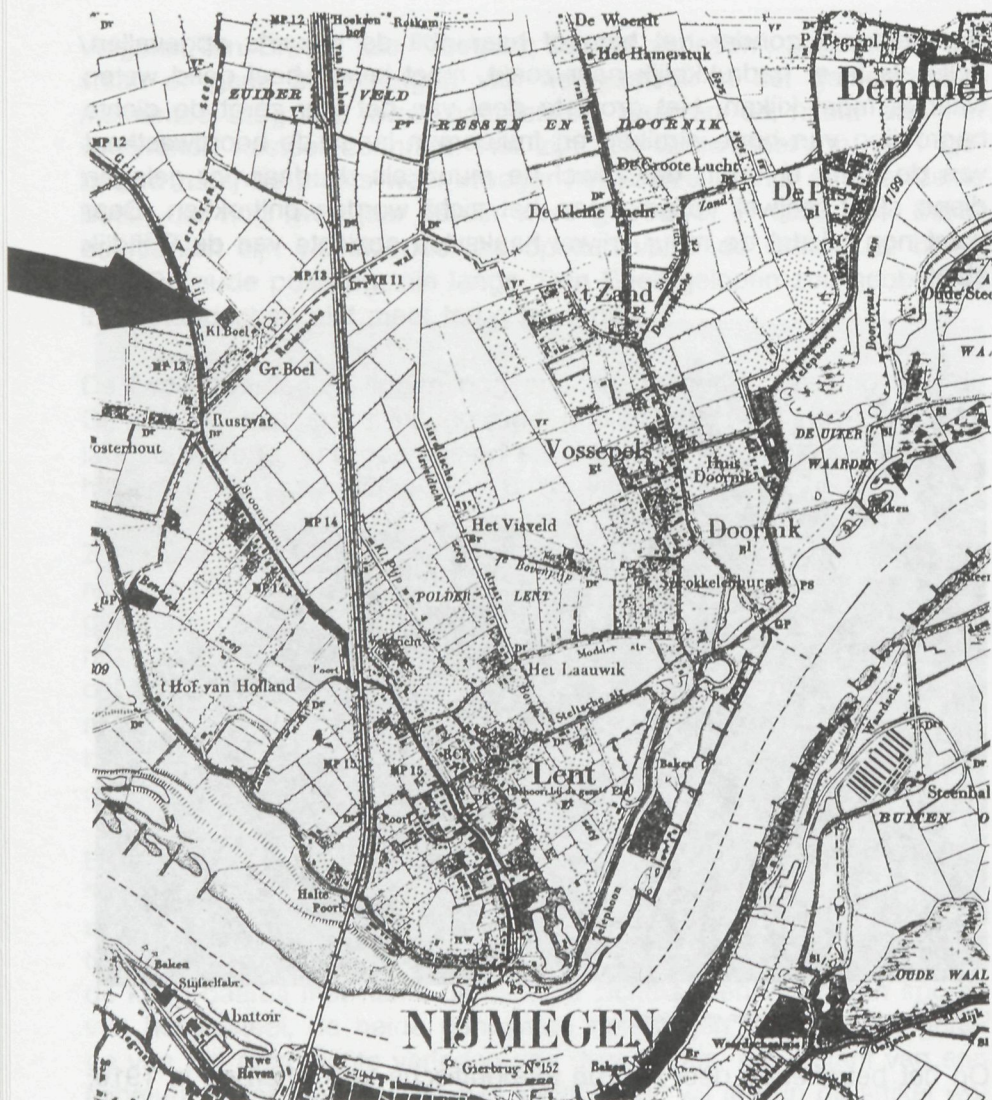
Het lijkt eigenlijk een onmogelijke opgave om in een open terrein een object met een lengte van circa 70 meter en een hoogte van 2 meter te verstoppen. Toch zal menig inwoner van de streek vele malen de Griftdijk zijn gepasseerd of over de snelweg naar Nijmegen

zijn gereden, zonder dat hem of haar ooit de muur is opgevallen. Zelfs als je er nadrukkelijk naar zoekt, moet je wel heel goed weten waar je moet kijken. Het grootste deel van het jaar zorgt de dichte begroeiing van hoge struiken en fruitbomen langs de noordwestkant van de muur er voor, dat zowel de muur, als de daarvoor gelegen diepe sloot, vrijwel volledig aan het zicht worden onttrokken. Daar komt nog bij dat de muur vrijwel haaks ten opzichte van de Griftdijk staat.

De muur met daarachter de bomen en struiken.

Op het betreffende deel van de topografische kaart, herzien in 1910, zien we pal ten noordwesten van "De Kleine Boel" een klein rechthoekig, donker weergegeven, perceel. Dat perceel is het restant van de tuin, die vroeger ongetwijfeld volledig door een tuinmuur omgeven is geweest en die deel uitgemaakt zal hebben van de tuinen van het kasteel. Wij hebben een deel van de genoemde kaart afgedrukt. De pijl wijst naar de bedoelde tuin.

Gedeelte topografische kaart uit 1910, met pijl wijzend naar de tuin.

Van de muren bestaat eigenlijk alleen de noordwestzijde nog. Zoals al gezegd, is de lengte van dit deel ongeveer 70 meter, bij een hoogte van 2 meter. Aan de buitenkant moeten 11 anderhalve meter hoge steunberen voorkomen dat de muur achterover de sloot in valt.

Achterzijde van de muur, met deels verdwenen steunbeer.

Het valt op, dat de ruimte tussen die steunberen niet overal gelijk is. De steunberen zijn al direct bij de bouw van de muur geplaatst. Dit valt af te leiden uit het feit, dat daarvoor dezelfde stenen zijn gebruikt als voor de muur en uit het doorlopend metselverband van muur en steunberen. Toch helt de muur nog aanzienlijk.

De muur is een zogenaamde steens muur, gemetseld in kruisverband. Hij is voorzien van een laag op de kant geplaatste, schuin gemetselde stenen ter bescherming tegen de regen. De muur rust op een funderingslaag met een breedte van anderhalve steen. De diepte van de fundering hebben wij niet vastgesteld. De gebruikte stenen hebben een formaat van 23 x 11,5 x 6 cm en zijn paars-bruin van kleur. In principe kunnen de afmetingen van de stenen een aanwijzing geven over de ouderdom, waarbij een algemene vuistregel is "hoe groter, hoe ouder". Het gebruikte formaat wordt gedateerd rond de 17^e-eeuw. Wij durven op basis hiervan echter geen uitspraak te doen over de ouderdom van de muur.

Ongeveer in het midden van het de bestaande muur is op enig moment een gat gemaakt. Restanten van een daarin geplaatste deur troffen we aan de slootkant aan. De functie van deze opening is ons een raadsel, immers zij komt uit op de sloot. De muur rond het gemaakte gat is naderhand afgebrokkeld.

Achter de muur bij dit gat liggen nog resten van een deur.

Op diverse plaatsen zijn in de muur kijkgaten aanwezig, die er vanaf het begin in gezeten moeten hebben. Aan de beide uiteinden van de bestaande muur zijn duidelijk sporen waar te nemen van muurdelen die hier haaks op gestaan hebben. Aan de zuidwesthoek is nog een stuk van die muur aanwezig. De pruimeboom die er tegenaan staat, voorkomt dat dit in zeer slechte staat verkerende muurdeel helemaal in de sloot verdwijnt. Duidelijk zichtbaar zijn hier sporen van aanbousels aanwezig. Aan het andere uiteinde van de muur blijkt van de haaks erop staande muur, afgezien van enkele restanten van een deuropening, alleen nog de fundering onder een laagje gras aan te treffen. Evenwijdig aan die fundering loopt ook hier een sloot.

Een van de kijkgaten. Ook zijn enkele spijkers zichtbaar.

Geconcludeerd kan worden dat de tuinmuur in ieder geval een U-vorm heeft gehad en dat deze aan de buitenkant werd omgeven door een brede sloot of gracht.

Mogelijk zijn de stenen van de verdwenen gedeelten van de muur in de loop van de tijd gebruikt om het huis of de schuren van een of van beide boerderijen te bouwen. Het ligt voor de hand, dat daarbij

het eerst de stenen zijn gebruikt van de muurdelen die het dichtst bij de gebouwen lagen. Daarnaast bood het nu nog resterende deel van de muur natuurlijk ook een prima beschutting tegen de koude noordwestenwind. De vele spijkers in de muur duiden erop, dat van de ligging op de zon intensief gebruik is gemaakt om vruchtbomen of struiken langs de muur te leiden.

Het in zeer slechte staat verkerende restant van de zijmuur aan de kant van de Griftdijk.

Het andere eind van de muur met op de voorgrond de fundering van het verdwenen muurdeel.

Zoals u op enkele foto's kunt zien, staan aan de achterkant van de muur diverse struiken en hoogstamfruitbomen. Deze fruitbomen zijn oude, niet meer onderhouden, pere- en pruimebomen. Een fraai geel-oranje gekleurde laag peren in de sloot onder de bomen geeft aan, dat de bomen ook dit jaar nog veel vruchten hebben gedragen.

De struiken en bomen aan de achterzijde van de muur kunnen niet de slechte conditie van deze zijde van de muur verhullen. Stenen, die deel uitmaakten van de steunberen, zijn losgeraakt en soms in de slootkant gevallen. Het voegwerk tussen de stenen is op sommige plaatsen totaal verdwenen. Aan de tuinkant lijken wind en regen minder vat op de muur te hebben gehad.

Het binnenterrein van de oorspronkelijke tuin is deels in gebruik als boomgaard en deels als akkerland. In de afgelopen zomer stond er maïs, waardoor de binnenzijde van de muur in die periode volledig aan het zicht was onttrokken. In het terrein vinden we opvallend veel glasscherven. Ook treffen we honderden ruiten aan, die tegen diverse pruimebomen staan opgesteld. Later wordt ons bevestigd, dat op het terrein tot naar schatting 15 jaar terug, kassen hebben gestaan.

Een fragment van de achtergevel van "De Kleine Boel".

De voorgevel van "De Kleine Boel". De vensters zijn verdwenen.

Bij onze komst hebben we enkele foto's gemaakt van "De Kleine Boel". Het is een eenvoudige boerderij met zadeldak. Oorspronkelijk was het huis echter voorzien van een zogenaamde wolfskap. Aan de plaats en het formaat van de slaapkamerramen in de voorgevel, maar ook het verschil in metselwerk, is te zien waar het wolfseind moet zijn begonnen. Ook op andere plaatsen hebben ingrepen in

het gebouw plaatsgevonden. Aan de gevel zijn nog enkele fraaie details waar te nemen, bijvoorbeeld de smeedijzeren stalramen en de muurankers, duidelijk voorzien van het merkteken van de smid.

Deze boerderij uit 1869 is een gemeentelijk monument. Het geheel verkeert echter, zoals ook op de foto's is te zien, in zeer slechte staat van onderhoud. Daarom maken we ons ook grote zorgen over de toekomst van het huis en, in het verlengde daarvan, van de muur en de andere bijbehorende zichtbare en niet zichtbare sporen in de directe nabijheid. Het zou weleens veel overredingskracht kunnen vergen om de stedenbouwkundigen en politici te overtuigen dat "De Kleine Boel" en omgeving het waard zijn om ingepast te worden in de nieuwbouwplannen. Daarbij komt, dat met de overgang van het gebied van Bemmelen naar Nijmegen, weleens de situatie zou kunnen ontstaan, dat de ene gemeente (Bemmelen) zich niet meer en de andere gemeente (Nijmegen) zich nog niet druk maakt om dit monument.

Bij ons vertrek neem ik mij dan ook voor om in ons kringblad een artikel aan "De Kleine Boel" en de muur te wijden. Ik doe dat, omdat ik hoop, dat een grotere bekendheid van deze historische omgeving kan bijdragen aan het behoud ervan.

Op de terugweg kijken we nog eens in de richting van de stad en we hopen allebei dat de Sint-Steven ook in de komende tijd de Boel nog goed in de gaten zal houden.

Gerard Sommers.

Oude foto's

In het afgelopen jaar hebben we oude foto's geplaatst van achtereenvolgens voetballers, kermisgangers en kersenplukkers. Deze keer hebben we een groepje appelplukkers. De hiernaast afgedrukte foto is gemaakt in 1940 toen (v.l.n.r.) Frans Ebben, Hent Wisman, Jan Huting en Jan Natrop aan het werk waren in een hoogstam boomgaard van Rijssenbeek aan de Plakse Wei. De appellassen die hier werden geteeld waren Goudreinet en James Grieve, maar er stonden ook nog andere soorten.

Bij het plukken werd een mand mee naar boven genomen en met een haak aan de ladder gehangen. Als de mand vol was, werd hij geleeegd in een kist, die een inhoud van ± 2 manden kon bevatten, wat neer kwam op ± 20 à 25 kg. De kisten werden op een platte wagen gezet. Was het werk gedaan, dan werd de vos voor de wagen gespannen en ging men naar de schuren op Het Hoog, waar de appels werden opgeslagen. In een eerder nummer van ons kringblad (1995, nr 1) schreven wij al eens over de fruitteelt in de Betuwe.

Bent u in het bezit van oude foto's, waar ook nog iets bij te vertellen is, laat het ons dan even weten. Van foto's die geschikt zijn voor publikatie maken wij graag een kopie. U krijgt uw foto uiteraard zo snel mogelijk en onbeschadigd van ons terug.

Maria Janssen.

Kastelen

Op 28 november j.l. heeft de heer Aarts, leraar geschiedenis in Tilburg, bij ons een thema-avond verzorgd over de geschiedenis van kastelen. Hij ging vooral in op de bouw en illustreerde zijn betoog met vele voorbeelden uit onze directe omgeving. Aan de hand van mijn aantekeningen geef ik u een korte samenvatting.

Een kasteel is een versterkte woning van een edelman. Dat zegt iets over de bewoner, die van adel is, en over de functie, die met verdedigen tegen indringers te maken heeft. "Adel" was er al in de prehistorie, kastelen kwamen pas veel later. De voorlopers van kastelen waren vluchtoorden, die uitsluitend voor tijdelijke bewoning dienden. De eerste bouwwerken die op kastelen gingen lijken, waren de paltissen uit de tijd van de Frankische vorsten (rond 800). Sommige daarvan waren voorzien van verdedigingswerken. Ze waren waarschijnlijk voor een groot gedeelte opgetrokken uit hout. Het fijne weten we er niet van.

Toen de Noormannen naar onze streken kwamen (rond 880) groeide de behoefte aan vluchtoorden en ontstonden vluchtburchten, vooral in Holland, Zeeland en Vlaanderen. Dat waren aarden wallen, rond van vorm en omgeven door een muur van houten palen en een gracht. Plaatsen waar de naam "burg" in voor komt, herinneren daaraan. De middellijn van de burchten was ongeveer 200 meter. De bedoeling was dat het hele dorp erin kon. In onze omgeving zijn overblijfselen van burchten te vinden in Elten, bij Arnhem (de Duno) en in Nijmegen (Duivelsberg).

Rond het jaar 1000 ontstonden de zogenaamde motte-kastelen. Die bestonden uit een hoofdburcht, gelegen op een kunstmatige heuvel en dicht daarbij een voorburcht. Dit type kasteel was geruime tijd populair in heel Europa. De graven van Gelre, die vermoedelijk in de 11^e-eeuw in Montferland arriveerden, behoorden tot de bewoners. Het kasteel Bergh in 's-Heerenberg is er een voorbeeld en ook het kasteel Ooy, dat eeuwenlang zelfstandig was, tussen Gelre en Kleef. De restanten van de voorburcht van dit kasteel zijn er nog, de rest is verdwenen. Ook de motte-kastelen waren rond van vorm.

Rond 1200 komt de baksteenfabricage op. De vroegste gebouwen in baksteen waren kloosters, vandaar de naam kloostermoppen. De kastelen zijn de kloosters snel gevolgd. De kern van de nieuwe bouwvorm werd een hoofdtoren, een donjon. Daarbij kwam een muur en een poortgebouw. Tot in de 13^e-eeuw lag dit geheel nog op een kunstmatige verhoging, maar die viel steeds moeilijker te verdedigen. Om de verdediging te versterken werden eerst uitspringende torens gebouwd. Later ontstonden de zogenaamde waterburchten, waarvan de naam duidelijk maakt dat ze door water omgeven waren. Een voorbeeld van een waterburcht is kasteel Batenburg, dat overigens in een eerder stadium een motte-kasteel was.

In de 13^e-eeuw wordt voor het eerst vierkant bebouwd, te beginnen in Frankrijk. Daarmee is de vorm van het vroegere Romeinse kamp teruggekomen. De vierkante kastelen waren gemakkelijker te verdedigen. De minder rijke adel bouwde vierkante woontorens. Onze "Kinkelenburg" is daar een voorbeeld van. Ook "De Doornenburg" is een woontoren. Zowel "De Kinkelenburg" als "De Doornenburg" zijn later uitgebouwd. Overigens is het bij "De Doornenburg" de vraag of op de plaats waar nu de voorburcht ligt niet een ouder kasteel gestaan heeft. De naam Doornenburg komt al in 890 in de boeken voor.

Aan het eind van de 14^e-eeuw wordt een nieuwe stap gezet, ditmaal als gevolg van de uitvinding van het buskruit. Eerst kwamen er dikere muren, wel tot 5 meter. Toen dat niet meer hielp, zocht men een andere oplossing, namelijk het verminderen van het aantal kwetsbare hoeken. De uitstekende torens verdwenen. Ook kwamen er aarden wallen rond het kasteel, met daarop de eigen kanonnen. Het kasteel zelf kan dan al geen volledige bescherming meer bieden. Nog weer later worden in plaats van de aarden wallen muren gebouwd, met op de hoeken bastions. In de 16^e-eeuw tenslotte verdwijnt het begrip kasteel. De verdediging komt nu in forten te liggen. In naam worden nog wel kastelen gebouwd, maar dat gebeurt meer om de oude glorie uit te stralen dan uit een oogpunt van verdediging. Het adellijk huis is vanaf die tijd een statussymbool.

SPORTCLUB BEMMEL 40 JAAR

Op 9 januari 1946 werd de Sportclub Bemmell opgericht. Binnenkort bestaat de vereniging dus 40 jaar. Aan dit jubileum zal aandacht worden geschonken in de vorm van een door de vereniging op donderdag 9 januari 1986 te houden receptie in het clubhuis op 'De Essen'.

Kontak 18-12-85

PROMOTIE-ELFTAL IN 1969 NAAR DE DERDE KLAS VAN DE KNVB.

Achter: v.l.n.r.: J. Bruins, H. Lintsen, H. Diaveld, H. Peters, V. Sloot, A. Ruiters, Th. Kersten, T. Bruining, H. Knorth.
Voor: v.l.n.r.: H. Lintsen, W. Burgers, Th. Meurs, L. Tap, H. Bruining.

Oprichting

Als gevolg van het oorlogsgeweld was aan de activiteiten van de voor de oorlog bestaande voetbalvereniging een einde gekomen. Vóór de oorlog werd er in Bemmell in verenigingsverband gevoetbald onder de naam SERTO. Nog daarvoor waren er gedurende langere of kortere tijd voetbalverenigingen met achter-eenvolgens de namen TAVENU (Tot Algemeen Vermaak En Nuttige Uitspanning), DVS (Door Vriendschap Sterk) en SDO (zowel Sport Door Oefening als Samen spel Doet Overwinnen).

Toen de laatste vereniging in de bond wilde spelen moest tot de naamsverandering SERTO worden overgegaan omdat er reeds een vereniging (in Heteren) met die naam in competitieverband uitkwam. Zoals reeds gezegd moest SERTO door het oorlogsgeweld het loodje leggen. Toen in de na-oorlogse dagen het leven zijn, voor zover mogelijk, normale gang hervatte vonden een aantal mensen de tijd rijp om ook weer eens aan voetballen te gaan denken.

Bij het ontbreken van een nog in goede staat verkerende andere lokaliteit vond de oprichtingsvergadering plaats in de overigens ook zwaar gehavende sacristie van de r.k. kerk.

De oproep voor de oprichtingsvergadering vond plaats door een aantal geschreven briefjes in Bemmell en Ressen aan bo-

men en lantaarnpalen te spijkeren. Toch waren op de vergadering van 9 januari 1946 in totaal 27 belangstellenden present. Nog tijdens de vergadering werd een eerste bestuur geformeerd bestaande uit Meester Hoedemakers (voorzitter), Jo Bruins (secretaris), Nol Geartner (penningmeester) en Piet van 't Hullenaar. De eerste elftalcommissie bestond uit Th. Graven, W. de Ruijter, K. Geersing, G. Graven en N. van 't Hullenaar. Laatstgenoemde fungeerde wel als voorzitter van de oprichtingsvergadering. Geestelijk adviseur werd kapelaan Van den Vort. Het eerste bestuurlijke probleem dat opgelost moest worden was dat men, zowel letterlijk als figuurlijk, 'geen bal had'. Om aan de letterlijke betekenis van dit probleem een eind te maken toog Wim Lintsen naar Groningen alwaar hij voor een zak tabak (eigen teelt) in het bezit kwam van een echte leren bal. Zo kon de nieuwe vereniging eindelijk een balletje trappen.

Akkomodaties

Van de familie Rijsenbeek werd op het Hoog (zo ongeveer waar thans de Brouwerslaan ligt) een weiland gehuurd waarop een voetbalveld werd ingericht. Een bijgeplaatste nissenhut werd kleedkamer. Van deze akkomodatie werd gebruik gemaakt tot 1959. Toen kwamen de velden op 'De Gouden Appel' gereed.

Deze beide velden met de daarbij door de vereniging gebouwde twee nieuwe kleedkamers vormden een ongekende luxe. Nadien werd door de vereniging op 'De Gouden Appel' nog een kantine gebouwd die thans opgenomen is in het Ontmoetingscentrum 'De Kinkel'. Door de snelle groei van de vereniging ontstonden er ook op 'De Gouden Appel' ruimteproblemen en moest, bij het ontbreken van uitbreidingsmogelijkheden, naar een nieuwe locatie worden uitgekeken.

Begin zeventiger jaren werd de besluitvorming door de gemeente afgerond, waarna in 1975 het huidige complex 'De Essen' kon worden betrokken. Vier sportvelden, een oefenhoek, acht kleedkamers en een kantine vormden de nieuwe thuishaven van de vereniging. Deze akkomodatie werd door de gemeente aangelegd. Ook de vereniging zelf zocht niet stil. Uit eigen middelen werden een tweetal lichtinstallaties aangelegd en werden kantine en bijbehorende ruimten aanmerkelijk uitgebreid. In totaliteit werd op 'De Essen' in de afgelopen 10 jaar ruim f 200.000,— uit eigen middelen aan verbeteringen gespendeerd.

Een grote wens heeft de vereniging nog, en dat is de verbetering van de abominabele trainingsakkomodatatie. Met de plaatselijke hockeyvereniging en de gemeente vindt overleg plaats tot een ei-

gentijdse oplossing van de problematiek te komen.

Ups en downs

De vereniging heeft de afgelopen 40 jaren tal van hoogte- en dieptepunten gekend. Een van de dieptepunten is het verloren gaan van het verenigingsarchief, zowel van de vooroorlogse voorgangers van de sportclub als de na-oorlogse periode tot begin zestiger jaren.

Ook in sportief oogpunt is er wel wat gebeurd. Onuitwisbaar hoogtepunt vormde de promotie in 1959 naar de derde klas van de KNVB. Na zenuwslappende en voor duizenden toeschouwers gespeelde promotiewedstrijden tegen DVC, Albatros en De Bataven werd na een tegen DVC in Zevenaar gespeelde beslissingswedstrijd de promotie bereikt. Een foto van het toenmalige succesvolle elftal treft u op deze pagina aan.

Tussen 1968 en 1981 wisselden hoogte- en dieptepunten elkaar in snel tempo op. In deze periode van 14 jaren werd 4 maal getruurd om een degradatie en werd 5 maal uitbundig gefeest bij een behaald kampioenschap. Sedert 1981 komt het eerste team met wisselend succes uit in de derde klas van de KNVB.

Thans

De sportclub telt thans ruim 40 leden. In totaal komen wekelijks - als de omstandigheden het toelaten - zo'n 25 teams in de wei voor het spelen van hun wedstrijden. Bovendien heeft de vereniging een afdeling zaalvoetbal, die uit 4 teams bestaat. Een dameselftal maakt duidelijk dat ook sportclub Bemmell redelijk emancipeerd is. Voor het draaiend houden van de vereniging komt heel wat kijken. Gelukkig beschikt de sportclub over een groot aantal goed gemotiveerde vrijwilligers. Voor allerlei noodzakelijke functies en werkzaamheden kan een beroep worden gedaan op rond 100 actieve (kader)leden. Bovendien ondervindt de vereniging grote steun van de actieve supportersvereniging.

Receptie

Donderdag 9 januari 1986 wordt aandacht aan het jubileum en de geschiedenis van de sportclub besteed in de vorm van een receptie. In verband met de te verwachten belangstelling en de beperkte ruimte in het eigen clubhuis op 'De Essen' wordt deze receptie in twee gedeelten gehouden. Van 19.00 uur tot 20.30 uur voor externe genodigden. Van 20.30 uur tot 22.00 uur zijn leden, oud-leden, supporters en anderen in de gelegenheid de vereniging met het jubileum geluk te wensen. Vanaf 22.00 uur tot 00.30 uur is er nog een ongedwongen samenzijn in het clubhuis op 'De Essen'. Uiteraard wordt er rekening met sportclub op een grote belangstelling van de talloze plaatselijke sympathisanten.

"Uut de ouwe deus"

Ok vur dit buukske he'k wer es ien mien ouwe deus gerommeld. Da's altied leuk um te doen. Ik kan mien eigen daar lang mee zuut houwe, umda'k van alles tegenkom en dan mar zit te lèzen.

"Gij vangt d'n haos (=haas) niet", zei mien vaoder vroeger wel es, as wij iets moesten doen en 't ging hum niet vlug genoeg. Daar mos ik aon dinken, toen ik mar zat te lèzen en nog niks had gevonden um over te schrijven, want 't mot toch 'n bietje toepasselijk zien op de tied van 't jaor of de gebeurtenis.

Mar kiek es aon: 'n knipsel van 10 jaor gelejen, dat de sportclub 40 jaor bestee (=bestaat). Mit 'n foto d'r bij van 'n stel jonge kerls, toen ze kampioen wieren.

We zien nou ien 1996. Sportclub Bommel vier zien 50-jaorig bestaon en de jonge kerls van toen zien misschien al opa geworden. De voetbalclub het veul meegemaakt ien die 50 jaoren.

Verhuzen en verbouwen, promoveren en degraderen, feesten en treuren en natuurlijk ok nog voetballen.

Dit jaor willen ze vurrall veul feesten. D'r geet van alles gebeuren. Dezer dagen begint 't al mit 'n receptie en 't eindigt pas ien december mit 'n groot feest.

En da's allemaol gekommen, umdat ze ien januari 1946 gin bal hadden en daar mit 'n zak tabak 'n oplossing vur gevonden wier. Zo zie je mar wer es, hoe 'n belleke kan rollen.

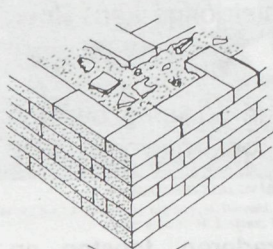
Maria Janssen.

P.S.: S.C.B. ok van mien gefilliciteerd met ow vieftigste verjaordag!

Metselverbanden

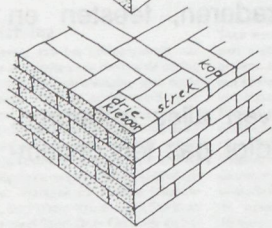
Bij gelegenheid van Open Monumentendag brengt de Stichting Open Monumentendag jaarlijks publikaties uit om geïnteresseerde leken informatie te verstrekken over bepaalde thema's. In die reeks verscheen in 1992 een publikatie over bouwgeschiedenis van monumenten.

In mijn artikel over de muur bij "De Kleine Boel" heb ik iets geschreven over metselverbanden. Onderstaande afbeeldingen uit eerdergenoemde publikatie geven u wellicht meer inzicht in de verschillende metselverbanden.

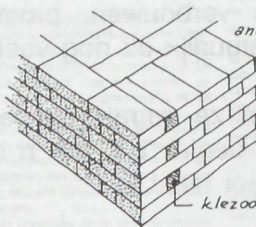
Metselverbanden
in baksteen

Noords verband
met "betonvulling"
Noord-Nederland
eind 12de - 14de eeuw

Vlaams verband
massief

Zuidwest Nederland
ca. 1200 - begin 14de eeuw

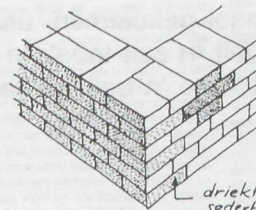

anderhalfsteens muur

Standaard verband
14de eeuw - ca. 1550

koppenlaag
strekkelaag

klezoor tot in 18de eeuw

steens muur

Kruisverband
na ca. 1550

stoolvoeg
lintvoeg

drieklezoor in strekkelaag
sedert begin 18de eeuw

Agenda

Met deze rubriek willen wij u attent maken op tentoonstellingen e.d. in onze woonomgeving.

Museum Commanderie van Sint-Jan, Franse Plaats 3, Nijmegen (024-3229193) **'DER RHEIN / LE RHIN / DE WAAL. Een Europese rivier in de kunst van de 20e-eeuw'**, te zien tot en met 27 januari 1996.

De Rijn, respectievelijk de Waal, is een van de grootste rivieren van Europa. Deze stroom ontspringt in Zwitserland, volgt zijn route door de Franse Elzas en Duitsland, om tenslotte voorbij Rotterdam in de Noordzee uit te monden. De expositie geeft vanuit het perspectief van de kunst- en cultuurhistorie een beeld van de rivier zelf, de rivierlandschappen en van de aan de oevers daarvan gelegen steden, in de verschillende perioden van de 20^e-eeuw.

Stratenmakerstoren, Waalkade 83-84, Nijmegen (024-3238690) **"Onfrisse praktijken in Nijmegen, het gebruik van toiletten, secreten, beerputten, pispotten en kakdozen door de eeuwen heen"**, te zien tot en met 31 maart 1996, di-zo 13-17 uur.

In de Middeleeuwen deden de meeste Nijmegenaren hun behoefte in potten en tonnen met een open afvoer, dan wel in de vrije natuur. Alleen de burcht en de kloosters hadden privaten. De schaarste aan openbare en privé-toiletten en het ontbreken van riolering en waterputten gaven, in combinatie met erbarmelijke huisvesting, vrij spel aan de pest, cholera en tyfus. Pas na de ontmanteling van de stadsmuren in 1874-1882, nam de gemeente maatregelen voor openbare gezondheidszorg en hygiëne. Er kwam zowel riolering als waterleiding en vuil werd geregeld opgehaald.

Knallers op de tentoonstelling zijn een nagebouwde openbare Romeinse latrine ('dertien-zitter') en tal van accessoires vanaf 1400 na Chr., waaronder vele toiletpotten en pispotten (onder meer een 'bourdalou', een draagbare pot voor kerkbezoekende dames).

Bijbels Openluchtmuseum, Profetenlaan 2, Heilig Landstichting (024-3229829) '**STAD VAN DAVID**', te zien tot en met 19 mei 1996.

De tentoonstelling toont de oude resten van Jeruzalem. Ze zijn afkomstig van een heuvel ten zuiden van de huidige 'Oude Stad'. Volgens de bijbel zou koning David die plek hebben uitgekozen als hoofdstad van het door zijn voorganger Saul gestichte koninkrijk. De expositie bestaat uit materiaal dat in de jaren 1978-1985 werd opgegraven door de archeoloog Ygal Shiloh.

De tentoonstelling maakt deel uit van een speciale serie waarin de religieuze betekenis van Jeruzalem centraal staat. Vanaf 15 december 1995 werken het Joods Historisch Museum (Amsterdam), Bijbels Museum Amsterdam, Museum Catharijneconvent (Utrecht) en het Bijbels Openluchtmuseum samen om een bredere kennis over tradities en religies die met deze stad verbonden zijn te bewerkstelligen.

Boeken

Recent verschenen boeken, die mogelijk uw belangstelling hebben:

T. Bechert en W.J.H. Willems, De Romeinse rijksgrens tussen Moezel en Noordzeekust, Stuttgart/Utrecht 1995, prijs f 49,50, verkrijgbaar in de boekhandel en bij het Museum Kam.

Eeuwenlang vormde de Rijn de grens tussen het Romeinse rijk in het zuiden en de woongebieden van de Germaanse volkeren in het noorden. Overal langs deze limes waren Romeinse soldaten gelegerd. Verder leefden hier veel boeren en handelaren, die het machtige legerapparaat bevoorraadden en zaken deden met de mensen 'aan de overkant'.

Op basis van recent onderzoek geeft dit boek een beeld van het ontstaan en de inrichting van de Romeinse rijksgrens, van het Duitse Koblenz aan de Moezel tot en met het befaamde, maar nog altijd

niet gelokaliseerde fort Brittenburg bij Katwijk aan Zee. Van alle bekende legerplaatsen langs dit gedeelte van de grens is een bespreking opgenomen. Bovendien behandelen de auteurs voor het eerst de laat-Romeinse diepteverdediging langs de Maas en in België.

De Romeinse rijksgrens is daardoor niet alleen een goede introductie in de archeologie van de limes, maar tevens een onontbeerlijk naslagwerk voor iedereen met belangstelling voor Romeinse geschiedenis.

D.C. Steures, Geletterde Nijmegenaren (deel V uit de reeks Museumstukken, uitgegeven door de Vereniging van Vrienden van het Museum Kam), Nijmegen 1995, ca. f 15,00, alleen verkrijgbaar bij het Museum Kam.

Na de verzamelaar Smetius, de Tabula Peutingeriana, Romeins glas en Romeinse munten komen nu museumstukken aan de orde waarop de tekst het belangrijkste is: inscripties, stempels op baksteen en graffiti. Het voorwoord legt de minder bekende begrippen meteen uit. "Een inscriptie is een officiële tekst op of in hard materiaal, vaak aangebracht om openbaar iets te vieren of te gedenken. Een graffito is een persoonlijke tekst aangebracht op een hard oppervlak, geschilderd, gekrast of geponst met een harde stift. Beide soorten tekst zijn lastige museumstukken. Inscripties staan meestal op grote stenen voorwerpen en eisen veel ruimte. Graffiti, vaak in *cursief* schrift waar men aan moet wennen, zijn moeilijk in een vitrine leesbaar te maken. Staan ze in een niet-vertrouwde taal of in een jargon, dan zal het verklarende tekstbordje meer de aandacht van de bezoeker krijgen dan het museumstuk zelf. Dit boekje wil met verhalen over geletterde Nijmegenaren u laten stilstaan bij die spannende teksten en ze u zelf leren lezen."

A. van Kuijk/J. Wabeke, Het Land over de Waal: cultuur-historische beschrijving, Gelders Genootschap 1995, prijs f 25,=, alleen verkrijgbaar bij het Gelders Genootschap (Orangerie Kasteel Zypendaal, Postbus 68, 6800 AB Arnhem).

Het rapport beschrijft een groot deel van de aanwezige cultuur-historische waarden in het 'Waalspronggebied'. Begonnen wordt met de ruimtelijke ontwikkelingsgeschiedenis van het gebied als geheel met de daarin gelegen dorpen. Vervolgens is een inventarisatie opgenomen van historische structuren, waardevolle bebouwing en karakteristieke landschapselementen. Daarbij wordt getracht aan te geven op welke wijze de waarden behouden kunnen worden en hoe inpassing zou moeten plaatsvinden in de actuele plannen.

Contributie 1996

In de vergadering van 12 december jl. heeft het bestuur besloten de contributie voor 1996 op het al jaren bekende bedrag te handhaven. Dat betekent f 20,- voor het eerste lid uit een gezin en f 10,- voor ieder volgend lid uit hetzelfde gezin. U kunt uw contributie al overmaken. Wij zouden u daar zeer erkentelijk voor zijn. Ons rekeningnummer bij de Rabobank is 10.57.26.443 (giro van de bank 889425).

Kalenders 1996

Met ruim 760 verkochte kalenders is onze laatste kalenderactie een groot succes geworden. Onze verenigingskas kon hierdoor met circa f 5.000,- versterkt worden. Wij bedanken de bedrijven, onze leden en overige afnemers van de kalender voor hun deelname aan onze actie. Wij hopen dat u veel plezier aan de kalender zult beleven. Inmiddels zijn wij al weer aan de gang met de volgende kalender.

Van de jaarkalender 1996 zijn nog enkele exemplaren beschikbaar. Indien u hiervoor nog belangstelling hebt, kunt u contact opnemen met Gerard Sommers (tel. 0481-464933).

We zijn net zo thuis in de buurt als u

De Rabobank is een bank met een idee. Het idee dat je samen sterk bent. De Rabobank heeft als geen ander een traditie van samenwerken en bouwen aan relaties. Het is een bank van mensen vóór mensen.

Dat merkt u al snel in het persoonlijke contact. Elke Rabobank staat midden in de samenleving. Daarom zijn we vaak betrokken bij activiteiten in het bedrijfsleven, verenigingen en scholen. We weten wat er leeft, ook als het niet om bankzaken gaat. Kortom, we zijn een bank die net zo thuis is in de buurt als u.

Rabobank

Coöperatieve Rabobank "Over-Betuwe" B.A. kantoren te Angeren, Bemmeler, Elst, Haalderen en Valburg

Historische Kring Bemmelen

Secretariaat: J. Verburg,
Teselaar 61,
6681 BE Bemmelen.

Bankrekening: Rabobank Bemmelen 10.57.26.443
(giro van de bank 889425)

<u>Samenstelling bestuur:</u>		<u>Tel:</u>
L.J.F. Dolmans	De Pas 4,	0481 463064
(voorzitter/geschiedenis)	6681 KC Bemmelen.	
J. Verburg	Teselaar 61,	461603
(secretaris)	6681 BE Bemmelen.	
G.J. Sommers	De Houtakker 1,	464933
(penningmeester)	6681 CW Bemmelen.	
E.W. Arns	Meerweg 1,	461772
(bestuurslid)	6681 BC Bemmelen.	
M.J.P. Janssen-v.Gelder	Dorpsstraat 8,	464349
(documentatie)	6681 BN Bemmelen.	
Drs. M.H.J.M. Kocken	Loostraat 11,	461739
(archeologie)	6681 AH Bemmelen.	

Redactie:

De redactie voor deze uitgave werd gevormd door Eef Arns, Louis Dolmans, Maria Janssen, Marc Kocken, Gerard Sommers en Joop Verburg. Kopij en andere berichten voor de redactie kunnen worden ingeleverd bij de redactieleden.

Lidmaatschap Historische Kring Bemmelen:

Deze uitgave wordt gratis verspreid onder de leden van de kring. Wilt u ook lid worden, of anderen lid maken: aanmelding kan plaatsvinden bij het secretariaat. De contributie bedraagt f 20,- per jaar; tweede en volgende gezinsleden betalen f 10,-.